

Główne etapy wprowadzania komunistycznej dyktatury w Polsce, w latach 1944 – 1947

Po II wojnie światowej w Europie Środkowo – Wschodniej powstał blok komunistycznych dyktatur, uznających dominację ZSRR, obejmujący Polskę, wschodnie Niemcy (tzw. Niemiecka Republika Demokratyczna), Czechosłowację, Węgry, Rumunię i Bułgarię. Odrębną pozycję zajmowała Jugosławia i Albania. W krajach tych panowały komunistyczne dyktatury, lecz nie uznawały one nad sobą dominacji ZSRR. Proces „komunizacji” państw Europy Środkowo - Wschodniej ułatwiał fakt, że w większości z nich ruchy komunistyczne cieszyły się dużą popularnością już w okresie międzywojennym, a w czasie wojny wpływy komunistów znacznie wzrosły. W Czechosłowacji, po II wojnie światowej miejscowi komuniści przejęli władzę bez wsparcia bezpośredniego ze strony ZSRR. W realiach polskich byłoby to jednak niemożliwe.

W społeczeństwie polskim idee komunistyczne nie cieszyły się popularnością. Już u zarania niepodległości, w 1918 r. powstała w Rzeczypospolitej partia komunistyczna. Początkowo nosiła nazwę Komunistyczna Partia Robotniczej Polski (KPRP), a od 1925 r. Komunistyczna Partia Polski (KPP). Była jednak ugrupowaniem nielegalnym, zwalczanym przez władze państwowe, infiltrowanym przez organa bezpieczeństwa Rzeczypospolitej, które często skutecznie paraliżowały jego aktywność. Komuniści byli izolowani przez wszystkie pozostałe siły polityczne II Rzeczypospolitej. W 1938 r. KPP została rozwiązana przez Międzynarodówkę Komunistyczną w Moskwie co uzasadniono oficjalnie zarzutem, iż partia została opanowana przez agenturę polskich „burżuazyjnych” władz. W 1942 r., w warunkach konspiracyjnych, na terenach okupowanych przez Niemcy powołano nowe ugrupowanie Polską Partię Robotniczą (PPR). Było ono ściśle podporządkowane władzom ZSRR. PPR nie deklarowała się oficjalnie jako partia komunistyczna chociaż jej trzon stanowili dawni działacze KPP. W swej propagandzie PPR chętnie posługiwała się frazeologią patriotyczną i nawoływała do walki o wyzwolenie Polski spod niemieckiej okupacji w sojuszu z ZSRR. Nie wspomniano o przekształceniu Polski w dyktaturę komunistyczną. PPR powołała własną organizację wojskową – Gwardię Ludową (GL), przekształconą w 1944 r. w Armię Ludową (AL). Nie stanowiła ona jednak dużej siły militarnej. Natomiast w okupowanym przez III Rzeszę kraju funkcjonowało rozbudowane państwo podziemne, podległe legalnym władzom Rzeczypospolitej na uchodźstwie. Dysponowało ono własną siłą zbrojną w postaci Armii Krajowej, która liczyła latem 1944 r. około 300 tysięcy zakonspirowanych żołnierzy.

Władze radzieckie konsekwentnie dążyły jednak do narzucenia Polsce komunistycznej dyktatury. Już w 1943 r. ZSRR zerwał stosunki dyplomatyczne z polskim rządem na uchodźstwie. Dnia 21 lipca 1944 r. w Moskwie został oficjalnie powołany Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (PKWN), który został uznany przez Związek Radziecki za przedstawicielstwo narodu polskiego. PKWN był tworem marionetkowym i nikogo w istocie nie reprezentował. Rzeczywistą władzą na terenach państwa polskiego, wyzwolanych spod niemieckiej okupacji stanowili radzieccy komendanci wojskowi oraz jednostki radzieckiego aparatu bezpieczeństwa publicznego (NKWD), posuwające się za Armią Czerwoną. Nastąpiła bezwzględna rozprawa z polskim państwem podziemnym, którego przedstawiciele ujawniali się zresztą często wobec jednostek radzieckich, występując w roli „gospodarzy terenu”. Kierowników podziemia aresztowano, a żołnierzy AK starano się wcielić do formacji wojskowych podległych polskim komunistom. Tych, którzy odmawiali wywożono w głąb ZSRR. Dnia 19 stycznia 1945 r. komendant główny AK wydał rozkaz rozwiązujący podległe mu struktury, uznając dalsze ich istnienie w konspiracji na terenach opanowanych przez wojska radzieckie za niecelowe. W marcu 1945 r. radzieckie NKWD podstępnie zwabiło w pułapkę i aresztowało szesnastu czołowych kierowników polskiego państwa podziemnego, podległego władzom RP na uchodźstwie. Wywieziono ich do Moskwy gdzie zostali skazani w pokazowym procesie. Wymierzono im kary od kilku miesięcy do 10 lat więzienia. Nie zapadły żadne wyroki śmierci, ale trzech skazańców (komendant główny AK gen. Leopold Okulicki, Delegat Rządu na Kraj Jan Stanisław Jankowski oraz jego zastępca Stanisław Jasiukowicz) nie przeżyło pobytu w radzieckim więzieniu.

Rozprawie z państwem podziemnym towarzyszyło tworzenie nowych struktur państwowych. Podstawowy trzon funkcjonariuszy stanowili członkowie PPR oraz dawni partyzanci AL. W grudniu 1944 r. PKWN został przekształcony w Rząd Tymczasowy. W strukturach nowej władzy główną rolę odgrywały organa bezpieczeństwa. W styczniu 1945 r. dotychczasowy Resort Bezpieczeństwa Publicznego PKWN przekształcono w Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego (MBP). W każdym województwie działały Wojewódzkie Urzędy Bezpieczeństwa Publicznego (WUBP), a w powiatach Powiatowe Urzędy Bezpieczeństwa Publicznego (PUBP). MBP oraz podległe mu Urzędy Bezpieczeństwa stanowiły rozbudowaną strukturę. Ministerstwu podlegały także: Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW), będący specjalną formacją wojskową do działań przeciw partyzanckich, Wojska Ochrony Pogranicza (WOP), Straż Więzienna, Milicja

Obywatelska (MO) oraz Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej (ORMO), będąca rodzajem uzbrojonej bojówki PPR.

W czerwcu 1945 r. doszło w Moskwie do rozmów między przedstawicielami władz popieranych przez ZSRR i delegacją legalnych władz na uchodźstwie, pod przewodnictwem premiera rządu Stanisława Mikołajczyka, przywódcy Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL). Opuszczony faktycznie przez alianckich sojuszników, pragnąc ratować resztki niepodległości kraju premier Mikołajczyk zdecydował się na daleko idące ustępstwa. Dnia 21 czerwca 1945 r. ogłoszono w Moskwie komunikat o utworzeniu Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej (TRJN). Miał on charakter koalicyjny. Stanisław Mikołajczyk objął funkcję wicepremiera i ministra rolnictwa. Kluczowe stanowiska w rządzie, a zwłaszcza tzw. resorty siłowe objęli jednak komuniści. TRJN został uznany przez ZSRR, USA, Wielką Brytanię i Francję.

Powrót Stanisława Mikołajczyka do kraju umożliwił mu i jego zwolennikom podjęcie legalnej działalności politycznej. W lipcu 1945 r. odrodziło się PSL, które wkrótce stało się najsilniejszym ugrupowaniem politycznym w kraju. Legalną działalność polityczną prowadziły również: Polska Partia Socjalistyczna (PPS), zrzeszająca część przedwojennych członków tej partii, Stronnictwo Ludowe (SL), Stronnictwo Demokratyczne (SD), Stronnictwo Pracy (SP), lecz ugrupowania te były infiltrowane przez komunistów oraz organa bezpieczeństwa i faktycznie odgrywały rolę swoistych „przybudówek” do PPR. Jedynie „mikołajczykowski” PSL odmawiało całkowitego podporządkowania się komunistom i odgrywało rolę namiastki opozycji w zdominowanym przez PPR kraju. Kierowane przez komunistów organa bezpieczeństwa rozpoczęły więc działania przeciwko PSL. Wywierano presję na działaczy, starając się ich zmusić do zaprzestania aktywności politycznej, lub do przejścia do SL, sprzymierzonego z PPR. Dochodziło nawet do zabójstw działaczy PSL.

Postępujący proces „komunizacji” państwa wywołał zbrojny opór. Nie wszystkie struktury AK podporządkowały się rozkazowi o rozwiązaniu podziemnej armii. Część konspiracyjnych struktur nadal kontynuowała działalność. We wrześniu 1945 r. został powołany Ruch Oporu bez Wojny i Dywersji „Wolność i Niezawisłość”, znany raczej jako Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość (WiN). Organizacja miała charakter tajny. Jej celem było prowadzenie walki o niepodległość metodami politycznymi. W praktyce jednak, w wielu regionach (zwłaszcza we wschodniej części kraju) organizacja zachowywała charakter zbrojny. Zrzeszenie WiN posiadało rozwiniętą sieć konspiracyjną w całym kraju.

Niezależnie od WiN działało Narodowe Zjednoczenie Wojskowe (NZW), powołane w listopadzie 1944 r. przez podziemne Stronnictwo Narodowe (SN). NZW starało się rozwijać leśne oddziały partyzanckie. Działały też lokalne oddziały partyzanckie nie związane z żadną organizacją. Do najsłynniejszych należało zgrupowanie partyzanckie, stworzone na Podhalu przez por. Józefa Kurasia, znanego raczej pod pseudonimem „Ogień”. W okresie największego rozwoju liczyło około 500 partyzantów. Współcześnie członków antykomunistycznego podziemia w Polsce, w latach 1944 – 1956 określa się często „żołnierzami wyklętymi”. Zwalczeniem polskiego podziemia antykomunistycznego zajmowało się początkowo radzieckie NKWD. Z czasem rolę tę przejął aparat bezpieczeństwa, podległy Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego. Przeszkoleni przez radzieckich specjalistów funkcjonariusze UB, dobrze znający teren działania odnosili sukcesy. W walce z podziemiem antykomunistycznym uciekano się niejednokrotnie do drastycznych metod, sprzecznych z obowiązującym w Polsce prawem. Pod koniec 1946 r. podziemie antykomunistyczne znalazło się w głębokim kryzysie. Duża część struktur podziemia została zlikwidowana. Schwytanym przywódcom podziemia wytaczano pokazowe procesy, kończące się często wyrokami śmierci.

W listopadzie 1946 r. rozpoczęła się kampania wyborcza do Sejmu Ustawodawczego. Przebiegała ona w atmosferze terroru. W dniu wyborów 19 stycznia 1947 r. władze dopuściły się szeregu nadużyć. Głosowanie odbywało się często „pod nadzorem” funkcjonariuszy UB oraz milicjantów, którzy wywierali presję na głosujących. Wyniki wyborów zostały w dużej części okręgów wyborczych sfałszowane. Przewodniczący komisji wyborczych (specjalnie dobrani) otrzymali wcześniej gotowe schematy z danymi, które wpisywali do protokołów. Wyniki wyborów ustalono więc jeszcze przed głosowaniem. Zgodnie z oficjalnymi danymi na PSL oddano 10,3% głosów, co zapewniło Stronnictwu 27 miejsc w 444 osobowym Sejmie.

Zwycięstwo wyborcze, jakkolwiek uzyskane przy pomocy nadużyć zostało uznane przez PPR jako zgoda społeczeństwa na wprowadzenie w kraju dyktatury komunistycznej. W Polsce nie było już miejsca na jakąkolwiek opozycję polityczną. Dalszy los PSL był przesądzony. W październiku 1947 r. Stanisław Mikołajczyk, obawiając się niebezpieczeństwa o własne życie opuścił nielegalnie kraj i wyjechał do Anglii. Część działaczy Stronnictwa zaprzestała aktywności politycznej. W 1949 r. resztki PSL połączyły się z prokomunistycznym Stronnictwem Ludowym (SL), tworząc Zjednoczone Stronnictwo Ludowe (ZSL), uznające dominację partii komunistycznej w kraju. W 1950 r. uległo

likwidacji Stronictwo Pracy (SP). Część działaczy wstąpiła do Stronictwa Demokratycznego (SD), także uznającego dominację partii komunistycznej. W 1947 r. władze ogłosiły amnestię dla członków podziemia antykomunistycznego. Większość członków podziemia ujawniła się, nie widząc sensu dalszej walki. Ostanie siatki konspiracyjne i oddziały partyzanckie zostały rozbite w 1953 r. W lesie pozostali już tylko pojedynczy partyzanci, stopniowo wychwytywani i zabijani przez organy bezpieczeństwa.

Tymczasem w szeregi PPR napływała duża liczba kandydatów. We wrześniu 1945 r. partia ta liczyła ok. 198 tys. członków i kandydatów. Pod koniec 1947 r. ich liczba wzrosła do ok. 821 tys. W 1947 r. ze strony PPR zaczęły być wywierane naciski na sojuszniczą Polską Partię Socjalistyczną (PPS), w celu połączenia obu partii. Początkowo socjaliści opowiadali się za zachowaniem niezależności swej partii, lecz nie byli w stanie oprzeć się silnej presji. Działaczy PPS sprzeciwiających się zjednoczeniu zastraszano i zmuszano do wycofania się z życia publicznego. W dniach 15 – 21 grudnia 1948 r. odbył się kongres zjednoczeniowy PPR i PPS. Oficjalnie nastąpiło zjednoczenie obu ugrupowań. Powstała Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (PZPR). Faktycznie do PZPR przyjęto tylko część członków PPS, a władze nowej partii były zdominowane przez dawnych PPR-owców. Ostatnie ugrupowanie polityczne, zachowujące jeszcze pewną niezależność od partii komunistycznej uległo likwidacji.

W latach 1944 – 1947 społeczeństwo polskie zostało spacyfikowane przez władze komunistyczne, wspierane przez ZSRR. Zlikwidowano opozycję legalną jak również podziemie antykomunistyczne. Wprowadzono system totalitarnej komunistycznej dyktatury. Proces ten nastąpił przy słabym stosunkowo oporze ze strony społeczeństwa polskiego. Zjawisko to jest różnie interpretowane przez historyków. Ryszard Terlecki podkreśla, iż opór przeciwko władzy komunistycznej nigdy w Polsce całkowicie nie zanikł. Nadal zrywano czerwone flagi, na murach pojawiały się namalowane hasła o treści antykomunistycznej, a nawet ulotki. Sporadycznie dochodziło do zamachów na działaczy komunistycznych¹. Wspomniane akty oporu były najczęściej dziełem grupiek konspiracyjnych, formujących się spontanicznie w środowisku młodzieżowym. Zdaniem Krystyny Kersten, w społeczeństwie polskim ukształtowała się specyficzna postawa wobec komunistycznej władzy, będąca mieszaniną oporu i przystosowania². Według opinii

¹ R. Terlecki, *Polska w niewoli. Historia sowieckiej kolonii*, Wydawnictwo AA, Kraków 2015, s. 158 – 159.

² K. Kersten, *Między wyzwoleniem a zniewoleniem. Polska 1944 – 1956*, Wydawnictwo „Aneks”, Londyn 1993, s. 172.

Dariusza Jarosza poszczególne grupy społeczne wytworzyły własne, odrębne strategie i procedury przystosowawcze³. Zdaniem Andrzeja Friszke społeczeństwo polskie było osłabione ogromnymi stratami wojennymi oraz powojenną „wędrówką ludów”, wynikającą ze zmiany granic państwa: „Toteż obok woli oporu silne były również tendencje do przystosowania, ratowania substancji biologicznej narodu, skupienia uwagi na odbudowie kraju i zagospodarowaniu nowych ziem.”⁴

W opracowaniach historycznych proces narzucania państwu polskiemu komunistycznej dyktatury po II wojnie światowej jest dzielony na różne etapy. Najbardziej sensowny wydaje się jednak podział na następujące etapy:

1. Lata 1942 – 1944

- odbudowa struktur partii komunistycznej na ziemiach polskich, znajdujących się pod okupacją niemiecką pod nazwą Polska Partia Robotnicza (PPR);
- utworzenie przez PPR własnej organizacji zbrojnej – Gwardii Ludowej (GL), przekształconej w 1944 r. w Armię Ludową (AL);
- tworzenie w ZSRR polskich oddziałów, podległych Armii Czerwonej (tzw. armia gen Zygmunta Berlinga);
- zerwanie przez ZSRR stosunków z legalnymi władzami Rzeczypospolitej na uchodźstwie.

2. Lata 1944 – 1945

- zajęcie ziem polskich przez Armię Czerwoną;
- pacyfikacja terenów wyzwolonych spod niemieckiej okupacji przez radzieckie NKWD, zniszczenie struktur państwa podziemnego, podległego legalnym władzom na uchodźstwie;
- formowanie nowych struktur państwowych z członków PPR i AL oraz ludzi skłonnych do współpracy z komunistami;
- powołanie namiastki rządu w postaci Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN), przekształconego w grudniu 1944 r. w Rząd Tymczasowy (nie uznawany przez USA, Wielką Brytanię i Francję).

3. Lata 1945 - 1947

³ D. Jarosz, *Stalinizm polski 1948 – 1956: strategie przystosowawcze*, (w:) *Polacy wobec PRL. Strategie przystosowawcze*, red. G. Miernik, Kieleckie Towarzystwo Naukowe Akademia Świętokrzyska, Kielce 2003, s. 62.

⁴ A. Friszke, *Polska. Losy państwa i narodu 1939 – 1989*, Wydawnictwo ISKRY, Warszawa 2003, s. 162.

- utworzenie, uznawanego przez USA, Wielką Brytanię i Francję - Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej – formalnie koalicyjnego, w istocie kontrolowanego przez PPR;
- likwidacja zbrojnego oporu podziemia antykomunistycznego;
- stopniowa pacyfikacja legalnej opozycji;
- całkowite opanowanie aparatu państwowego przez członków PPR oraz ich sojuszników.